

Ашыкъ Умернинь шиирлеринде севгили образы¹

Малюм олгъаны киби, ашкъ мевзусы эски дебиятымызда айрыджа ве пек эмиетли ерге саиптир.

Умумен алгъанда ашкъ – эски шиириетимизнинь тешрифаты боюнджа эр бир шаир ичюн ич бир тюрлю тышында къалынмаз, менимсенмеси ве ишленмеси меджбурий ве мытлакъа шарт олгъан бир дуйгъудыр. Шаир истесе башкъа дуйгъу ве мевзулардан сёз ачмай билир, аятнынь башкъа тарафларына алякъасыз къала билир, амма шиирлеринде ашкънынь мааллесинден кечмеден, ашкъны озь маджерасы оларакъ анълатмадан, девамлы суретте ашыкъ позициясында корюнмеден шаир сайылмакъ, шаир сырасына кирмек эски шиириетимиз тешрифаты боюнджа тюшюниледжек бир шей дегильдир.

Бу мевзунынь меркезинде баш образ ашыкъ иле берабер чокъ ренкли, чокъ аспектли ве маналы, чокъ джанлы ве толукъанлы севгили образы булуныр.

Биз кенди араштырамызда эски эдебиятымыздаки иште шу севгили образыны тедкъикъ этеджек олдыкъ, мальземе оларакъ да мешур Ушыкъ Умеримизнинь шиирлерини сечтик.

Ишимизде шаиримиз Риза Фазыл тарафындан 1988 ве 1990 сенелери бастырылгъан Ашыкъ Умернинь эки джылтлы эсерлерини ве бир сыра мураджаат китап ве макъалелерини къуулландыкъ.

¹ Макъале 2004 сенеси «Йылдыз» меджмуасынынь №6 санында (с. 121–128) басылгъан эди.

Ашыкъ Умер – ашкъ эдебиятынынъ темсильджисидир.

Ашкъ эдебияты исе эски эдебиятнынъ учъ буюк далы олгъан –халкъ, диван ве тасаввуф эдебиятларынынъ хусусиетлерини кендисинде топлагъан, кендисинде бирлештирген бир эдебияттыр. Бу хусусиет ашкъ эдебиятындаки ве ше джумледен Ашыкъ Умернинъ шиирлериндеки севгили образына айрыджа бир ренклилик ве чокъ аспектлик къазанмакътадыр.

Бильгенимиз киби, халкъ шиириетиндеки ашкъ мевзулы эсерлеринде севгили – даа чокъ адий къыз, я да къадын сыфатындаки бир дюльбердир. Диван эдебиятында севгили даа чокъ платоник, маневийдир. Тасаввуф эдебиятында исе севгили – Аллахтыр.

Иште, бутюн бу аспектлери биз Ашыкъ Умернинъ шиирлеринде де коре билемиз.

Умумен алгъанда, Ашыкъ Умернинъ шиирлеринде севгили портрети шойледир:

Къашы – къалем, крпиги – окъ

Гуль юзюнде сия бенълери чокъ (158 с., I китан)

Алыма аджын, эй, агъзы гъондже, эт эйиликлер,

Сельби бойлым, ляле козьлим гулизарым, кель етиш! (245 с., I китан)

Сия зультюнъ мах юзине

Дёкен дильбер, – киминсинъ сен?

Дили бульбуль, рухлери гуль,

Фаригъ олмаз гонъюль сенден.

Яр, мелек сымая бенъзер,

Енъи догъмуш ая бенъзер,

Бакъышы Лейля бенъзер, –

Самур къашлары хияль анджа.

Терк этти бендесин къашлары хияль,

Сёзю шехд у шекер, леблери зюляль,

Онынчун къальбимден айрылмаз меляль,

Диши дюр-у гевхер не заман гелир.

Айрыджа севгили бу – джан, яр, дост, гузель, хабиб, шах, султан, дильбер, табиб ве башкъа келимелер ифадесинде къулланылыр. Севгили эзиет, истирап бериджидир. Ашыкънынъ агъламасы онъа зевкъ берир. О джевр-у-джефа (акъсызлыкъ, эзиет) косътериджисидир.

Онынъ гонълю таштыр. Ич бир вакъыт ашыкънынъ ах-у-ферьядыны дуймаз. Эгер гунях япса да мелеклер онъа гунях язмазлар. Кимсе ондан эсап да сорамаз.

Севгили яланджы да олабилир. Пек назик ве назлыдыр.

Онынъ бедени чекеджи ренктедир. О – джан багъышлайыджыдыр.

Севгилининъ сёзю – ашыкъ ичюн къанун кибидир. Онынъ гузеллик унсурларынынъ сонъу ёкътыр. Онда олгъан эр шей гузельдир.

Энди исе бу сыфатларны, образларны тасниф этеджек олсакъ, оларны бир къач аспектлерге больмек мумкюн:

Биринджи болюкке севглини дюньяда ич расткельмеген варлыкълар сыфатында олгъаныны анълаткъан шиирлер (мелек, пери, хури, фериште).

Экинджи болюкке севгилини дюнья дюльберлерининъ султаны ве ашыкъ ичюн падишах сыфатында олгъаныны анълаткъан шиирлер.

Учюнджи болюкке исе биз севгилининъ ашыкъкъа мунасебетини, давранышыны анълаткъан шиирлерини кирсетир эдик.

Шимди биринджи болюкке аит шиирлерини сизге танытмакъ истейим.

Севгилининъ пери оларакъ тасавуры, пери иле багълы инанышларгъа эсасланыр. Пери – джинлернинъ дишилерине берильген ад. Оларны корьген олмагъаны ичюн пек гузель ве чекиджи олгъанларына инанылыр. Инсанлардан къачар ве козьге корюнмезлер. Севгили де ашыкъларгъа корюнмеме хусусиети иле периге бенъзер. Ашыкъ гонълюннинъ корюнмез бир севдагъа тюшмеси, севгилининъ пери оларакъ тюшюнильмесиндендир.

Дюльбер чизгинъ, эй пери, севдагъа бермем бусбутюн

Къырмызы, инджи киби гъонджеге, бермем бусбутюн.

Эй, пери, куньден-куньге эп артты шаны козьлеринъ

Гузель, фена бакъма ич, якъты джианни козьлеринъ (57 с., I китан)

Бир пери корьдим мен бугунъ, нурыны сачып гидер,

Мерамет эткенге бенъзер, коксюни ачып гидер (66 с., I китан)

Пери иле бераберликте пек сыкъ къулланылгъан бир образ – мелек образы. Мелеклер – нурдан яратылгъанлар. Аллах оларгъа буюк къудрет ве дюльберлик берген. Севгилининъ мелек оларакъ тасавурынынъ башлыджа себеби – козьге корюнмемезлик, эришилъмемезлик ве гузеллигидир.

Бир кунеш юзьли пери киби мелек сыма гузель,

Ах, сени къылмыш, гузеллер ичре акърансыз гузель (210 с., I китан)

Эй, такъдир, мен Меджнуным Лейляны беклер беклерим,

О пери киби мелек сыманы беклер беклерим.

Козюме дюнья корюнмез, шимди гонълюм гъамдадыр,

О мелек сыма гузель бильмем ки шимди къайдадыр (194 с., II китан)

Бу киби образлардан даа бириси – хури образыдыр. Хури – дженнет кызы. О гуль янакылы, инджи тишли, мерджан дудакылы, сельби бойлу, гузель табиатлы, гульден даа тазе ве темиздир. Севгилининъ хуриге бенъзетильмеси бундандыр. Ашыкынынъ акылыны башындан алгъан севгилиси – бир хуридир. Онынъ ичюн севгилининъ мааллеси де дженнет олур.

Корьмедим омрюм ичинде бойле хури сыфатлы,

Агъзы оймакъ, тишлери инджи, леблери балдан татлы (39 с., I китан)

Бильмем не гузельсинъ, эй хури сыма,

Корьген севда олур зенгин, факъыр санъа (127 с., II китан)

Ай киби айдын, кунеш киби юзи гульден,

Бильмем хуримидир, я бир мелек фериштеми бу? (28 с., I китан)

Энди исе экинджи болюкке аит шиирлерни козьден кечирейик.

Севгилининъ энъ чокъ бенъзетильген унсурлары – султан, шах, падишахтыр. Бир чокъ бейитлерде булар догърудан-догъру севгилиге ад олурлар. Севгилининъ иришилъмезлиги, ашыкыларнынъ озюне кьул олмалары, ашыкынынъ гонълю севгилисининъ мулыкю олмасы, ашыкыларына истеген вакъытта меракъ косьтермеси, севгилининъ ашыкыкъба эр тюрлю кельген давранышыны лютуф, эйилик киби къабул этмеси бу тасавургъа себеп олгъан унсурлар арасында ер алыр.

Бу фаний дюньяда мен джумледен гъарип экеним,

Ашыкъ олдум, шаханее, къарарымы бильмедим (56 с., I китан)

Чокъ шукюрлер олсун Бари Худагъа

Бенъземшисинъ укюмдара, севгилим (97 с., I китан)

Босагъанъда сенинъ мен ер иле эксан экеним

Эй, шахым, та эвельден эмринъе ферман экеним (212 с., I китан)

Асылы дюнья юзюнде омрюнинъ вары будыр,

Козюм нуры, гонъюль падишасы, эфкярым будыр (198 с., II китан)

Севгили бутюн дюльберлерден, гузеллерден учтюн бир дюльбер олгъаны ичюн шиирлерде «шах», «султан» сёзлери иле акс этиле:

Одыр гузеллер Султаны,

Бунъа итмекте ихсаны (192 с., I китан)

Эй, гузеллер шахы, макътап юрерим эр анъ сени,

Тилеринъ инджи киби, эм леблеринъ мерджан сенинъ (221 с., II китан)

Сен киби Айгъа, Султаным,

Элим бармаз, кучюм етмез (184 с., I китан)

Энди исе учюнджи болюкке аит шиирлерни, яни севгили ашыкъкъа нисбетен давранышыны анълатмакъ ичюн къулланылгъан сыфатларны, бакъып чыкъайыкъ.

Севгилининъ энъ белли хусусиети ашыкъкъа къаршы меракъсыз ве аджысыз мунасебетте булунмасыдыр. Севгили башкъа инсангъа (ракъипке) не къадар дикъкъатлы ве сабырлы олса, ашыгъына да о дередже мераметсиз, еракъсыз ве садыкъсыздыр.

Бильмедим бойле садыкъсыз оладжагъынъ эвельден

Мерамет саиби, джаным, санар эдим сени мен (213 с., II китан)

Эй, языкъ ки, шу файдасыз ярны чокътан корьмедим,

Мераметсиз, джефасы чокъ ярны чокътан корьмедим (195 с., II китан)

Мераметсиз, меракъсыз киби сыфатлар иле берабер севгилининъ ашыкъкъа къаршы арекетлери, васыфлары да акс этиле. Булардан бириси – севгилининъ наз олмасыдыр. Наз – севгилининъ энъ муим васыфларындан биридир. Севгили иле наз бир-биринден айрылымаз, бир бутюнликни косьтерир. Севгилининъ турушы баштан аякъкъа къадар наздыр.

Эй, назлы, янагъы ляле, бойы сельби шах ёсмам!

Олмаз аслы, бу джианда санъа бенъзер, ах ёсмам (250 с., II китан)

Назля ярым, мен гъарибинъден айры олмакъ неден?

Эй, эфендим, та бу къадар садыкъсыз олмакъ неден? (212 с., II китан)

Къурбан олайым наз иле юришинъе эр вакъыт,

Инджи тишлеринъни лал киби лялеге денъшимем (41 с., II китан)

Севгилинъ бутюн бу сыфатларына даа онынъ къарарсызлыгъы къошула. Ашыкъкъа къаршы о базы вефа (садыкълыкъ) базы джефа (эзиет) косьтерир. Башта эль саллап, давет этер, сонъра аякълар алтына алыр. Юзюни ашыкълардан даима гизлер. Мааллесине севинчли кельген кедерли кетер. Ашыкъ иле де ич бир вакъыт лаф этмез.

Бу земане дильберининъ эр биринде ёкъ вефа,

Дильбер онъа дейирлер ки, ашыкъкъа этмез джефа (22 с., II китан)

Дерт иле мей чкен олып, аякъ астына тюштим,

Ол сельби бойле, гъурурлы, къонушмаз бизим иле (22 с., II китан)

Умер дер ки, корьмешишим гузеллерден ич вефа,

Кореджегим бу ёлынъда зорлыкъ иле чокъ джефа (60 с., I китан)

Севгили не къадар меракъсыз, мераметсиз, назлы, къарарсыз олса да, ашыкъ ич бир вакъыт ондан вазгечмез. Ашыкъ тек оны север ве бутюн аятыны онъа багъышлар. Онынъ ичюн де севгили ашыкъ дердининъ дерманыдыр.

Дертлилернинъ дердине дерман имишсинъ шубесиз,

Шубесиз, эй, Ай юзьли бильмездим эвель мен сени (179 с., II китан)

Ашыкънынъ арарети эляк эйлейип,

Бу дердима дерман бере севгилим (79 с., I китан)

Иште, Ашыкъ Умернинъ шиирлеринде бойле бир джанлы, ренкли, чокъ аспектли севгили образына расткельдик.

Къулланылгъан эдебият:

1. Ашыкъ Умер. Тертип ве терджиме этиджи Риза Фазыл. I джылт. Ашыкъ Умер. Шиирлер ве гъазеллер. – Ташкент : Гъафур Гъулам адына эдебият ве санъат нешрияты, 1988. – 472 с.
2. Ашыкъ Умер. Тертип ве терджиме этиджи Риза Фазыл. II джылт. Ашыкъ Умер. Ашыкънынъ йырлары. – Ташкент : Гъафур Гъулам адына эдебият ве санъат нешрияты, 1990. – 496 с.
3. Турецко-русский словарь. Автор: Баскаков А.Н. и др. 4800 слов – М.: Русский язык, 1977. – 967 с.
4. Фазылов Р. Къырымтатар эдебиятынынъ тарихы. Къыскъа бир назар / Р. Фазылов, С. Нагаев. – Симферополь : Къырымдевокъувпеднешир, 2001. – 640 с.